

KAMEN U POVIJESTI URBANOG PROSTORA

Tekst i fotografije: Nikica Ivančević, Korčula
Tina Ujevića 17

Granit, mramor, pješčenjak, bazalt, travertin, kirmenjak, rozalit, alkasin, karrara, verona roso, kristalin, dolit, sivec, veselje, rasotica, visočani, brački bijeli, Vrnik. Tajenta, pikun, maca, žgrafun, špuntarijola, martelina, zubača, bućarda, maic...

Govoriti o značenju kamena, o njegovoj funkciji, i upotrebi u formiranju urbanog prostora i životu čovjeka, gotovo je nepotrebno. Ipak, koristeći našu 'Lanternu', dobro je podsjetiti na ulogu koju je kamen imao u povijesti i na sve veću aktualnost koju danas dobiva.

Kada su u dalekoj prošlosti savladani esencijalni procesi egzistencije čovjeka na ovom planetu, najprije otkrićem vatre, pa lova, korištenjem plodova zemlje, u neolitiku, dakle 4 ili 5 tisuća godina unatrag, dogodila se jednako važna pobjeda - otkriće prostora. Kao paradigmu tog procesa uzimamo Stonehenge. Mimo kultnog značenja koji je ovdje prisutan, Stonehenge ima daleko veći, rekli bismo epohalni značaj s aspekta ove teme. Tada je prvi put u povijesti čovjeka na dva vertikalna kamena postavljen treći horizontalni kamen. Kamena greda (arhitrav) premostila je prostor! Rođena je arhitektura, ostvarena je mogućnost građenja. Treba ušetati u Stonehenge (1980-ih, tada se još moglo) i diviti se neshvatljivoj energiji i naporu prapovijesnih graditelja kada su od alata imali samo kamenu sjekiru, a izgradili kolosalnu megalitsku konstrukciju, preteču povijesti graditeljstva. Govorimo o konstrukciji, jer je horizontalna kamena greda (arhitrav) prvi poznati način premoštenja prostora.

Stare civilizacije Egipta i Grčke nisu poznavali druge medije. Građevine su komponirane prema rasponu, kojega dozvoljava arhitrav, pa je ritmičko nizanje stupova isključivi rezultat statičke mogućnosti horizontalne grede. Radi ilustracije spomenimo hram kraljice Hatšepsut, ili grčki hram u Pestumu (za ovaj prikaz ispuštamo značenje Krete, Mikene i Etruščana). Egipat i antička Grčka doslovno su na kamenu izgradili svoju monumetalnu graditeljsku povijest.

Sve do genijalnih Rimljana arhitrav je bio jedini konstruktivni izbor toga vremena. A onda Rimljani pronalaze luk, svod i kupolu, građevne elemente koji su otvorili mogućnost za sve ono što je Rim kreirao, od foruma, bazilike, odeona, teatra, koloseuma, slavoluka, terma, sve do impozantnih infrastrukturnih građevina. Kamen je tada nalazio najširu primjenu u oblikovanju javnog urbanog prostora.

Plemenita struktura kamena prati nas i dalje kroz čitav ratoborni srednji vijek. Grade se utvrde, gradski obrambeni zidovi, trgovi, zamkovi itd. Tada je u zapadnoj Europi izgrađeno preko 10.000 dvoraca, utvrđenih gradova, bastida i nebrojeno puno sakralnih objekata. Tada je katedrala bila ona centrifugalna snaga koja je gradskom prostoru označavala središte. To je bilo razdoblje 'kada su katedrale bile bijele' (Le Corbusier).

Epoha renesanse je ponovo shvatila vrijednost javnog urbanog prostora, a povratak trgu baštinila je od antičke Agore i rimskog Forumu. Danas imamo trgove i pjace koji su sinonimi za mnoštvo velikih i malih gradova (Hetörget, Piazza San Marco, Campidoglio, Vandome, Catalunya, Navona, Piazza

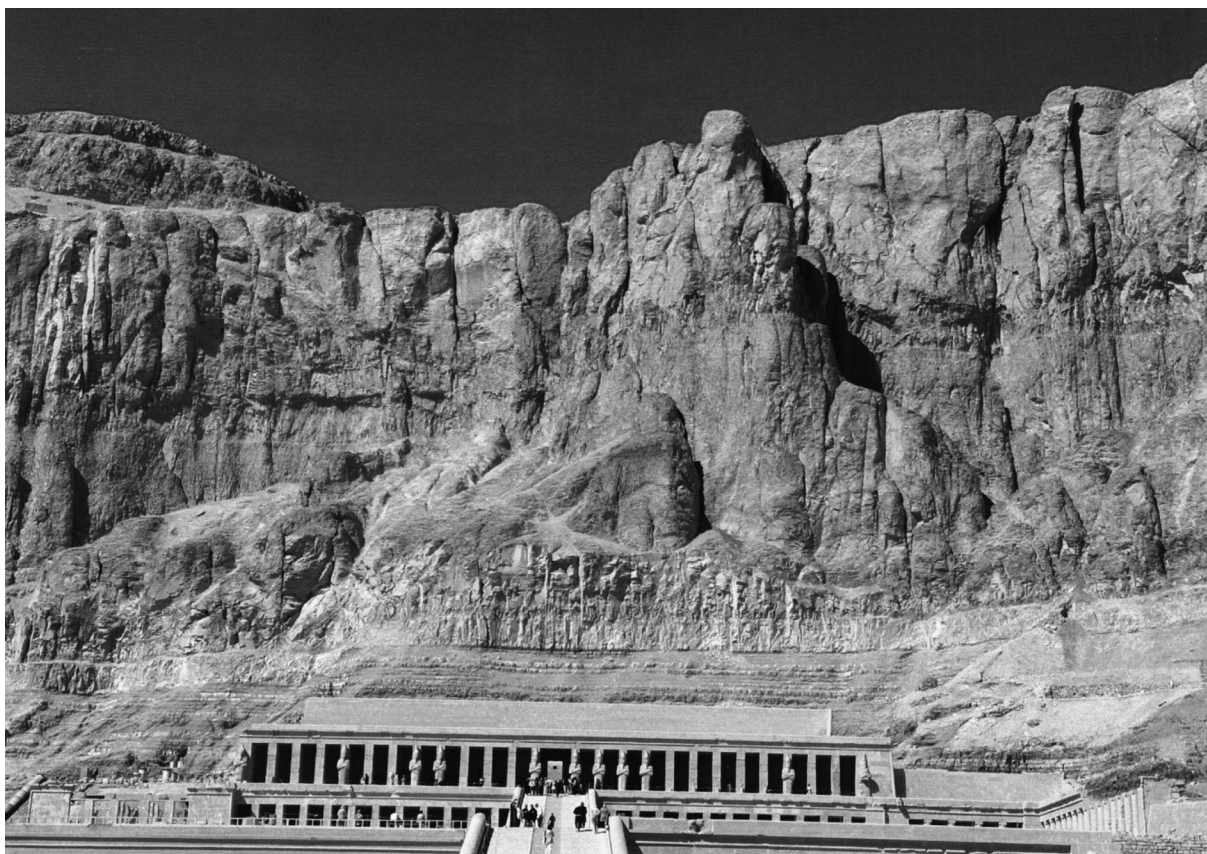
Stonehenge iz neolitika/mlađeg brončanog doba, 1973.

del Campo, Piazza del Duomo, Taksim, Piazza della Signoria, Vaclavske namjesti, Stradun), i ta ostvarenja u urbanom prostoru čine njegov najatraktivniji dio.

U 19. stoljeću 'povijesni grad' počeo je doživljavati drastičnu prostornu transformaciju, hipertrofijom populacije, ulaskom nove proizvodnje i industrije, novih energetskih medija, novih oblika transporta. Nekoliko svjetskih izložbi, najprije ona u Londonu 1851., a zatim nekoliko njih u Parizu, proklamiralo je čelik kao novi sistem konstrukcije (Paxton - kristalna palača, Eifel, Lambrust - Biblioteque Nationale). Povijesni Pariz rasječen je tračnicama, željeznica je ušetala u samo središte grada iz čak sedam pravaca. Najprije željeznica, a onda Haussmann, rastočili su srednjovjekovni grad. Dolazi do demografske eksplozije i drastične segregacije stanovništva, vremena kada je multinacionalna oligarhija proklamirala 'diktaturu profita' (papa Franjo). Tada je u gradovima bilo najviše novca i najviše bijede. Usprkos mnogim naporima (Ebenezer Howard - 'Vrtni gradovi

Mimo kultnog značenja koji je ovdje prisutan, Stonehenge ima epohalni značaj s aspekta ove teme. Tada je prvi put u povijesti čovjeka na dva vertikalna kamena postavljen treći horizontalni kamen. Kamena greda (arhitrav) premostila je prostor!

sutrašnjice', i drugi), svi kolektivni vidovi gradskog života ostvaruju se u nesrazmjeru prema onima, koji se javljaju kao rezultat elementarne nužde, tj. potrebe krova nad glavom. 'Može li naš grad preživjeti', pitao se još 1950-ih Louis Sert, aludirajući upravo na krizu zajedničkog gradskog prostora. Ima li naše vrijeme i naše društvo snagu upravljati procesima u prostoru?

Hram kraljice Hatšepsut u Dolini kraljeva (Egipat) iz 15 st. pr.n.e., snimljeno 1972.

Maksencijeva bazilika u Rimu iz 4. st., snimljena 1980.

U posljednjih nekoliko desetljeća naslijedili smo na tisuće ljudskih naselja, uglavnom stambenih četvrti, koja su posvuda u svijetu nicala gotovo eruptivno, a da paralelno nisu stvarala stanovanju komplementarne javne prostore. Izostao je urbani balans potrebnih sadržaja, koji bi kvantitetu stanovanja pretvarao u kvalitetu i puninu korištenja zajedničkog urbanog prostora. Izostala je dakle strategija i afirmativna politika u sferi zajedničkog, sa svim kompleksnim konotacijama koje taj pojam nosi. Razvoj javnog urbanog prostora ostavljen je za neka buduća vremena. Nove prostorne relacije megalopolisa i nova transportna sredstva potisnuli su čovjeka kao osnovnog korisnika grada, a nove građevne tehnike, tradicionalnu upotrebu kamena. Ipak pretpostavljamo da polako dolazi vrijeme i sazrijevaju mogućnosti, svijest, da se novo urbano društvo suoči sa propustima učinjenima u prošlosti, i razviju inicijative za revitalizaciju i humanizaciju javnog urbanog prostora. Čovjek je u svom dugom civilizacijskom ciklusu mijenjao duhovne, kulturne i ideološke sustave, ali nije izmijenio fiziologiju svoga bića. On i dalje osjeća osjetilima, ravna se zakonima simetrije i ritmike, i dalje taktilno doživljava materiju, a što je za prostor najvažnije, i dalje mjeri korakom, ljudskim korakom. Kakve god inovacije tehnološkog procesa usvojio, njegov prostor ostaje antropomorfan, ljudski mjerljiv. Ta antropomorfna karakteristika prostora javlja se skoro kao konstanta razvitka individualne sfere, ali isto tako i sfere javnog gradskog prostora. Povratak trgu označio bi ponovnu afirmaciju izgubljene međuljudske komunikacije, dijaloga, susreta, spoznaje humanog samopotvrđivanja. U oživljavanje ovih pokušaja, u ovoj simulaciji prirodne sredine, kojoj čovjek kao biće prirode trajno podsvjesno teži, kriju se ogromne mogućnosti upotrebe prirodnih materijala, prije svega kamena, u svim plemenitim varijacijama, koje on, kao građevni, dekorativni, i nadasve umjetnički medij, posjeduje. Čovjek je kamenu za čitavog svog civiliziranog postojanja povjeravao svoju umjetničku kreativnost i stvaralačku snagu, od davne Venere Vilendorfske do firentinskog Davida, i dalje do danas. Tako je u jednom važnom kulturnom segmentu obogatio javni urbani prostor.

Danas se disonanca između čovjeka i njegove prirodne okoline produbila do dramatičnih razmjera, u nekim sredinama pretvorila se u ekološki

Čovjek i dalje osjeća osjetilima, a što je za prostor najvažnije, i dalje mjeri ljudskim korakom. Kakve god inovacije tehnološkog procesa usvojio, njegov prostor ostaje ljudski mjerljiv. Kamenu je za čitavog svog civiliziranog postojanja povjeravao svoju kreativnost i stvaralačku snagu. Njegova upotreba bila je gotovo univerzalna. Kamen je doslovno pratio čovjeka od krstionice do grobnice.

nesporazum, na samoj granici samouništenja. Ali imamo i jadranskih područja gdje još nije proradila erozija civilizacije, gdje se u suzvučju čovjeka i okoline u uzajamnom odnosu razvija život. Gotovo s ponosom govorimo o tradicionalnim običajima i navikama, o izvornom načinu prehrane, odijevanja, građenja, obrade zemlje, nepatvorenim proizvodima prirode, ruralnim ambijentima, graditeljskom nasljeđu, o 'kamenu našem svagdašnjem'. Danas ništa nije teže stvoriti, nego poštovanje prema najprostijim potrebama života. U kamenu su se zidali zvonici, obelisci, gradske kule, crkve, lođe, trgovi, fontane, popločenja, dvorci i palače. Kamen je poslužio za izradu ukrašenih zidnih ormara, umivaonika, kruništa, zdenaca, balustrada, kamenih stolova, klupa, terasa, altana, čak i dalje, mlinova, žrvnjeva, kamenica za ulje, kamina, i tako dalje. Upotreba kamena bila je gotovo univerzalna. On je doslovno pratio čovjeka od krstionice do grobnice. Kako je kamen bio konsekventno i kontinuirano korišten u nastajanju i oblikovanju gradskog prostora, može se pokazati na primjeru tri odabrana 'kamena' grada: Trogira, Korčule i Dubrovnika.

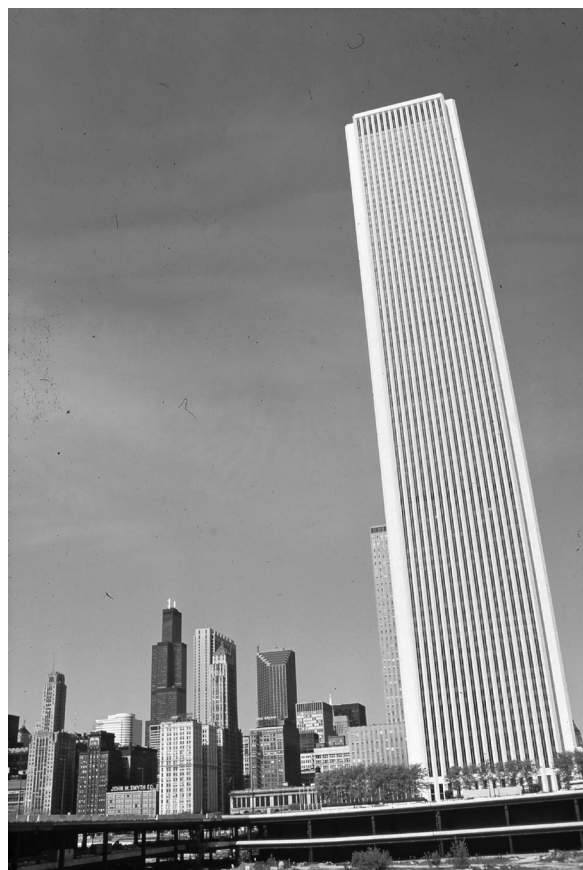
Urbani život Trogira započet je u 3. st pr. Kr. grčkom kolonizacijom na obali istočnog Jadrana. Srednji vijek prihvatio je ortogonalnu matricu

Piazza del Campidoglio u Rimu iz 16. st. (Michelangelo), 1979.

Ca' d'Oro u Veneciji iz 15. st. (graditelji Giovanni i Bartolomeo Bon), 1982.

Aon center u Chicagu iz 1973. (arhitekt Edward Durell Stone), snimljeno 1982.

Nova tehnologija i novi građevni materijali donijeli su i nove zakonitosti oblikovanja, ali nikad nisu demantirali upotrebu kamena. U prostoru grada koji bude htio imati osobine ljudskog mjerila, zajedništva, dijaloga, pa i evokaciju povijesnog pamćenja, kamen će biti nezamjenjiv medij. Zračit će plemenitom otmjenošću prošlosti, i u isto vrijeme zavjetnom snagom budućnosti.

antičkog Traguriona, dok je čitav gradski areal strogo definiran medijevalnim obrambenim zidom. Uza sav skućeni prostor guste gradske strukture, na mjestu koje kontinuirano živi još od prapovijesti, oformio se glavni gradski trg. Oko tog središta grupirane su najznačajnije građevine: katedrala, općinska palača, gradska lođa, gradski sat i značajne gradske kuće. Trogir je primjer kreativne organizacije javnog urbanog prostora.

Korčula je drugi primjer integralnog grada, koji pokazuje odlike planskog i topologijskog razmišljanja. Razvijajući svoj oblik u duhu anonimne kreacije i kolektivne ekspresije ovaj grad postigao je stupanj vlastite ličnosti i prepoznatljivosti kakvu imaju samo 'pravi' gradovi. U prostornoj organizaciji koja je postavljena racionalno, slijedeći logiku provjetravanja, insolacije i lake komunikacije, kristalizirala su se mjesta zajedništva, formirajući tržnicu, trg pred katedralom, i mali trg pred vijećnicom. Taj mali trg, veličine svega 15 x 9 metara, veže na sebe mnogobrojne zgrade i funkcije. Tu je izgrađena gradska vijećnica sa trijemom i sudnicom, zavjetna kapela, crkva sv. Mihovila, nekoliko dućana, glavni ulaz u grad, memorijalni slavluk i kuća gradskog liječnika. Sve zajedno 135 m². Pored niza lateralnih ulica, ona glavna

vodi od gradskih vrata do katedralnog trga. Akcent čitave urbane kompozicije je vertikala zvonika koja osmišljava sliku grada. Mora biti da je postojala ili ogromna snaga prisile, ili prije, snaga kolektivnog poistovjećivanja, kada je gradska skupina od cca. 1500 ljudi u relativno kratkom vremenu izgradila visoki gradski zid, 12 kula, arsenal, žitnicu, cisterne za vodu, tržnicu, dva impozantna trga, popločala sve ulice i trgove, izgradila 11 crkava. Suvremenici su joj tepali: 'Ornamente od svita, famoza Korčulo!'

Dubrovnik je treći primjer gdje je gradsko tkivo nastalo jedinstvenim urbanističkim tkanjem ulične mreže, trgova, javnih i stambenih objekata. U Dubrovniku kao da je sve dobro već rečeno: od strogo propisanog, gotovo represivnog urbanizma jednog Straduna, do hedonističke i maštovite slobode ljetnikovaca, od kolektivne urbane discipline i reda unutar zidina, do individualnih, nesputanih interpretacija u njihovom zaleđu. Pri tom činu trajno je prisutna pažljiva korelacija između prirodnog krajolika i njegovog preoblikovanja ljudskom intervencijom. Potrebno je stoga imati na umu bogastvo dubrovačkog nasljeđa, i to ne samo u morfologiji, već i bogatstvo dubrovačkog duha kao istoznačnog dobra kulture urbanog života.

Nova tehnologija i novi građevni materijali donijeli su i nove zakonitosti oblikovanja, i nove strukture formiranja gradskog prostora. Ali te zakonitosti i novi konstrukterski koncepti nikad nisu demantirali upotrebu kamena. U prostoru grada koji bude htio imati osobine ljudskog mjerila, humanu atmosferu zajedništva, i kulturnog dijaloga, pa i evokaciju povijesnog pamćenja, u takvom prostoru kamen će biti nezamjenjiv medij. Tada će on zračiti plemenitom otmjenošću prošlosti, i u isto vrijeme zavjetnom snagom budućnosti.

'Narod je kao i čovjek; kada nestane ništa ne ostaje od njega, ako se nije potrudio da ostavi otisak u kamenu na tom putu.' (E. Faure)